

1. Алексеев Н.Н. Философия права. СПб. : Лань, 1999. 251 с.
2. Вишневский А.Ф., Горбатов Н.А., Кучинский В.А. Общая теория государства и права : учебник. Минск : Интегралполиграф, 2009. 552 с.
3. Гринберг Л.Г., Иванов И.А. Критика современных буржуазных концепций справедливости. Ленинград : Наука, 1977. 171 с.
4. Гурвич Г.Д. Философия и социология права. Избранные сочинения / пер. М.В. Антонова, Л.В. Ворониной. СПб. : С.-Петербур. ун-т, 2004. 848 с.
5. Зивс Л.С. Источники права. М : Наука, 1981. 231 с.
6. Марченко М.Н. Источник права : учеб. пособие. М. : Велби : Проспект, 2005. 760 с.
7. Михайловский И.В. Очерки философии права. В 2 т. Т. 1. Томск : Изд. кн. магазина В.М. Посохина, 1914. 604 с.
8. Нерсесянц В.С. Общая теория государства и права : учебник. М. : Норма : Инфра-М, 2010. 560 с.
9. Нерсесянц В.С. Философия права : учеб. для вузов по юрид. специальностям. М. : Норма : Инфра-М, 2000. 205 с.
10. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. 5-е изд., доп. и перераб. / под ред. М.Ю. Тихомирова. М., 2001. 972 с.
11. Чичерин Б.Н. Философия права. М. : Юрид. лит., 1968. 205 с.
12. Шебанов А.Ф. Форма советского прав. М. : Юрид. лит., 1968. 205 с.
13. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права : учеб. пособие. Т. 2. М., 1995. 805 с.

УДК 348

А.Ф. Вішнеўскі

ДА ПРАБЛЕМЫ ЭВАЛЮЦЫ КРЫНЦ МУСУЛЬМАНСКАГА ПРАВА

Характэрнай прыкметай рэлігійнай прававой сям’і з’яўляецца тое, што яна з структурнага пункту гледжання прадстаўлена не асобнымі прававымі сістэмамі, а іх ярка выражанымі самабытнымі групамі. Прычына гэтага – у рэгіянальным уздзеянні на прававую сям’ю гістарычных тыпаў рэлігіі. Таму і іслам, і канфуцыянства, і ўсякі іншы від рэлігійна-філасофскага светапогляду выходзяць за дзяржаўныя межы, а значыць і фарміраванне нацыянальных прававых сістэм ішло на падставе агульнага для цэлага рэгіяна рэлігійнага вучэння, якое становілася асновай адпаведнага тыпу права, у прыватнасці і мусульманскага.

Нягледзячы на тое, што іслам самая маладая сярод трох сусветных рэлігій, мусульмане складаюць большасць насельніцтва ў 51 краіне, а ў 28 з іх іслам лічыцца дзяржаўнай рэлігіяй.

На сённяшні дзень у свеце налічваецца 1 млрд 120 млн мусульман. Яны жывуць на розных кантынентах. Каля 18 % іх пражывае ў арабскім свеце. Самая буйная мусульманская абшчына знаходзіцца ў Інданезіі. Значная частка Азіі і большая частка Афрыкі таксама з’яўляюцца

мусульманскімі. Згодна з апошнімі статыстычнымі дадзенымі у краінах СНД да іслама можна аднесці каля 54 млн чалавек. У Беларусі жывуць каля 100 тыс. мусульман, створана 25 мусульманскіх абшчын [1, с. 6]. У гэтым кантэксце мэтазгодна адзначыць, што прасторавае дзеянне мусульманскага права не ідэнтычна геаграфічным межам краін з мусульманскім насельніцтвам. Справа ў тым, што існуюць нацыі і этнічныя групы, якія прызнаюць іслам у якасці рэлігіі, але яны не ўспрынялі мусульманскае права.

Праблема гістарычных каранёў крыніц мусульманскага права, яго становішча ў сучасным свеце знаходзіцца ў полі зроку як замежных, так і айчынных даследчыкаў. У прыватнасці вядомы французскі вучоны Р. Давід у пачатку 60-х гг. мінулага стагоддзя апублікаваў кнігу «Асноўныя прававыя сістэмы сучаснасці», якая паклала пачатак аднаму з асноўных аспектаў параўнальнага правазнаўства – комплекснаму даследаванню прававой карты сучаснага свету. У рускім перакладзе кніга выйшла трэцім выданнем (першае – у 1967 г.), у якое даследчык паспеў унесці шэраг змяненняў і дапаўненняў. У названай працы Р. Давід выдзяляе спецыяльны раздзел «Мусульманскае права», у якім аналізуе асновы мусульманскага права, паказвае працэс яго прыстасавання да сучасных рэалій, характарызуе права некаторых мусульманскіх краін [2, с. 308–329]. Значны ўклад у даследаванне праблем мусульманскага права ў цэлым і яго крыніц у прыватнасці ўнеслі такія правазнаўцы, як Л.Р. Сюкіяйнен [3], В.Я. Чыркін [4, с. 7–15], А.Х. Саідаў [5, 6], М.М. Марчанка [7], М.С. Хайдарова [8] і інш.

Пэўныя напрацоўкі ў даследаванні праблем мусульманскага права маюць і беларускія правазнаўцы. Так, напрыклад, А.У. Ягораў у сваёй грунтоўнай працы «Асновы параўнальнага правазнаўства», аналізуючы рэлігійна-абшчынную прававую сям'ю, характарызуе мусульманскае права і тэндэнцыі яго развіцця на сучасным этапе [9].

Значную ўвагу ў сваіх працах пытанням мусульманскага права надае прафесар М.У. Сільчанка. Даследчык характарызуе не толькі асновы мусульманскага права, але і найбольш значныя рысы кананічных норм. Ён робіць выснову аб тым, што «выцясненне містычнага спосабу мыслення лагічным адбывалася менавіта праз далучэнне народаў да сусветных рэлігій, праз засваенне імі схаластычнага метаду» [10, с. 414]. М.У. Сільчанка, аналізуючы праблемы класіфікацыі і эвалюцыі крыніц права ў залежнасці ад тыпу і віду прававой сям'і, у тым ліку сям'і рэлігійна-традыцыйнага права, акцэнтуюе ўвагу на тым, што там, дзе «сфарміраваліся прававыя сістэмы рэлігійнага характару, галоўнай крыніцай права сталі рэлігійныя тэксты (кананічныя, царкоўныя нормы),

асноўнай крыніцай – навука (дактрына)» [11, с. 83]. Разглядаючы сям’ю рэлігійна-традыцыйнага права, прафесар У.А. Кучынскі падкрэслівае, што «мусульманская прававая сістэма значна адрозніваецца ад еўрапейскіх прававых сістэм фактычна па ўсіх аспектах – па крыніцах, структуры, тэрміналогіі, трактоўцы норм і інш.» (пераклад наш. – А. В.) [12, с. 253].

Значная ўвага пытанням гісторыі іслама ўдзялялася на штогадовых навукова-практычных канферэнцыях «Іслам і глабальныя праблемы цывілізацыі», якія праходзілі ў канцы 1990-х – пачатку 2000-х гг. у Мінску. У ліпені 1999 г. на пятай Міжнароднай канферэнцыі выступіў з дакладам «Мусульманскае права: гісторыя і тэндэнцыі развіцця» аўтар прапануемага артыкула [1, с. 39–47]. Да навукова-практычнай канферэнцыі, якая праходзіла ў студзені 2001 г. у БДЭУ, ім жа былі надрукаваны тэзісы даклада «Крыніцы мусульманскага права» [13].

Такім чынам, абапіраючыся на дасягненні ў вывучэнні крыніц мусульманскага права як замежных, так і айчынных даследчыкаў, паспрабуем вызначыць асноўныя тэндэнцыі ў развіцці мусульманскага права на пачатку XXI ст.

Як сістэма норм, якія адлюстроўвалі ў рэлігійнай форме волю феадальнай знаці, санкцыянаваных і падтрымліваемых тэакратычнай дзяржавай, мусульманскае права ў сваёй аснове склалася ў эпоху станаўлення феадальнага грамадства ў Арабскім халіфаце ў VII–X ст. і засноўваецца на ісламе.

Згодна з догмамі іслама мусульманскае права прыйшло ад Алаха, які адкрыў яго чалавеку праз свайго прарока Мухамеда. Асноўныя правілы паводзін, нормы для веруючых мусульман фармуляваліся ім галоўным чынам у публічных пропаведзях. Другая частка юрыдычна значных норм склалася ў выніку паўсядзённай дзейнасці Мухамеда. Аднак іх было недастаткова для сістэмнага рэгулявання ўсёй сукупнасці прававых адносін мусульманскай абшчыны, а таму пасля смерці Мухамеда яго нарматворчую дзейнасць працягвалі бліжэйшыя паплечнікі «праведныя» халіфы Абу-Бакр, Умар і Усман [14, с. 6–9]. Згодна з Каранам і Сунай яны фармулявалі новыя правілы паводзін, якія адпавядалі, на іх погляд, волі Алаха і Мухамеда. У выпадку «маўчання» Карана або Суны нормы ўстанаўліваліся сумесным разглядам ці аднаасобна кожным халіфам.

У VIII–X ст. значны ўплыў на развіццё мусульманскага права аказалі мусульманскія правазнаўцы і суддзі. У гэты час узнікаюць асноўныя галіны (тлумачэнні) іслама, запаўняюцца прававыя прагалы, на падставе тлумачэння Карана фармулюецца значная колькасць новых прадпісанняў.

Трэба адзначыць, што мусульманская прававая сістэма бярэ свой пачатак у Каране і лічыцца вынікам Божых устанаўленняў, а не чалавечага розуму і сацыяльных умоў. Алах даў права чалавеку аднойчы і назаўсёды, таму грамадства павінна кіравацца ім, а не ствараць свае правы пад уплывам тых ці іншых умоў і абставін. Апошняя не супярэчыць таму, што мусульманская прававая дактрына прызнае патрэбу Богага адкрыцця ў тлумачэнні. Менавіта на гэта і пайшлі стагоддзі руплівай працы мусульманскіх юрыстаў. «Але гэтыя намаганні – адзначае правазнаўца А.Х. Саідаў, – былі накіраваны не на стварэнне новага права, а толькі на тое, каб прыстасаваць дадзенае Богам права да практычнага выкарыстання» [15, с. 71].

У канцы X ст. мусульманскае права было кананізавана і брама пошукаў для яго даследчыкаў і рэфарматараў зачынілася. Наступілі стагоддзі традыцый, перыяд дзеяння згодна з усталяванымі прававымі нормамі і дактрынамі.

Мусульманскае права мае чатыры крыніцы. Першай па значэнні крыніцай мусульманскага права прызнаецца Каран – свяшчэнная кніга мусульман, якая ўяўляе сабой прамовы і казанні, сабраныя ў адзін твор. Большасць палажэнняў Карана прысвечана пытанням рэлігіі і ісламскай маралі, і толькі нязначная іх частка закранае пытанні прававых узаемаадносін мусульман. Вялікае ўздзеянне на гэтую крыніцу рэлігійна-прававой думкі аказалі больш старажытныя дактрыны – хрысціянства і іўдаізм. Шматпланавасць зместу і нязначны аб'ём прававых палажэнняў абумовілі тое, што Каран не стаў для мусульманскага права сістэмным юрыдычным дакументам падобна канстытуцыі ці кодэксу. Але ён быў і застаецца для мусульманскіх юрыстаў самай аўтарытэтай крыніцай ісламскага права.

Другой па сваёй значнасці крыніцай мусульманскага права з'яўляецца Суна, якая ўяўляе сабой зборнік хадзісаў – паданняў аб прароку Мухамедзе, яго паводзінах, учынках, складзе думак. Суна ёсць свайго роду вынік тлумачэння Карана пасля смерці Прарока. Як і Каран, Суна ўтрымлівае мала норм асабіста юрыдычных, у ёй дамінуюць маральна-рэлігійныя палажэнні. Сярод юрыдычных прадпісанняў няма шырокіх прынцыпаў-абгульненняў, у Суне прадстаўлены перш за ўсё канкрэтныя казусы, выпадкі з жыцця Мухамеда.

Трэцяя крыніца ісламскага права з'яўляецца Іджма – агульнае рашэнне (заклучэнне) аўтарытэтных старажытных мусульманскіх правазнаўцаў аб абавязках прававерных, якое атрымала значэнне юрыдычнай ісціны, вылучанай з Карана ці Суны.

Чацвёртая крыніца мусульманскага права – Кіяс, што ўяўляе сабой звычайнае рашэнне справы па аналогіі, гэта значыць прымянен-

не да новых падобных выпадкаў правіл, устаноўленых Каранам, Сунай ці Іджмай.

Дзве апошнія крыніцы з'явіліся вынікам дзейнасці суніцкіх і шыіцкіх прававых школ, якія аказалі вялікі ўплыў на эвалюцыю мусульманскага права. У выніку гістарычных прычын сёння налічваецца чатыры суніцкія (ханіфіцкая, малікіцкая, шафііцкая, ханбаліцкая) школы ісламскага права і тры шыіцкія (джафарыцкая, ісмаіліцкая, зейдзіцкая).

На думку вядомага аўтарытэта мусульманскага права Л.Р. Сюкіяйна, з'яўленне Іджмы і Кіаса абумоўлена дзвюма асноўнымі прычынамі. Па-першае, Каран не быў поўным зводам юрыдычных норм, а Суна, наадварот, уяўляла сабой мноства казуістычных палажэнняў, якія часта супярэчылі адно аднаму і ў якіх простыя мусульмане і судзі практычна не маглі самастойна разабрацца. Па-другое, у Каране і Суне не знайшлі адлюстравання новых адносін, ва ўмацаванні якіх былі зацікаўлены пануючыя слаі грамадства [3, с. 44–45].

Можна адзначыць, што Іджма і Кіяс як крыніцы мусульманскага права з'яўляюцца дактрынальна-тлумачальнымі. Характэрнай агульнасямейнай рысай гэтых крыніц з'яўляецца тое, што яны выконваюць субсідыярную тлумачальную функцыю ў адносінах да галоўных рэлігійна-прававых крыніц. Пры гэтым характар гэтага тлумачэння з'яўляецца больш рэлігійным, чым прававым, таму што яно абмежавана месцам агульнарэлігійных догм [9, с. 221].

Такім чынам, асаблівасцю кананічных норм з'яўляецца тое, што яны строга ранжыраваны ў залежнасці ад таго, у тэкстах якіх свяшчэнных пісанняў яны сфармуляваны. Найвялікшым аўтарытэтам карыстаюцца правілы, якія змешчаны ў тэкстах Карана і Суны.

Да ліку другасных крыніц права, якія з'явіліся ў больш позні перыяд развіцця ісламскіх дзяржаў, можна аднесці закон (нарматыўны прававы акт), які, як падкрэслівае навуковец С.І. Архіпаў, сёння выконвае вельмі значную ролю ў сацыяльным рэгуляванні [16, с. 528]. Мяркуем, што нельга перабольшваць значэнне закона як крыніцы права ў мусульманскіх краінах. Справа ў тым, што «мусульманскія прававыя сістэмы бачаць у гэтых крыніцах (нарматыўных прававых актах. – А. В.) рысы няўстойлівасці, лакальнасці, абумоўлення якімі-небудзь асаблівымі ўмовамі эканамічнага ці палітычнага жыцця рэгіёнаў і краін» (пераклад наш. – А. В.) [9, с. 221–222]. Праўда, у розных прававых сістэмах становішча закона неаднолькавае. Так, мараканская, інданезійская, туніская прававыя сістэмы з дапамогай канстытуцыйна-заканадаўчых метадаў замацавалі свой статус ісламскіх дзяржаў.

Невыпадкова айчынныя і замежныя правазнаўцы зыходзяць з таго, што нельга змешваць мусульманскае (рэлігійнае) права з пазітыўнымі

прававымі сістэмамі мусульманскіх краін. Неабходна адрозніваць паняцці, якія блізкія, але не з'яўляюцца ідэнтычнымі, – «мусульманскае права» і «права асобна ўзятых мусульманскіх краін».

Уся сістэма норм мусульманскага права, якая заснавана на Каране, звычайна называецца шарыятам. У перакладзе на беларускую мову «шарыят» азначае «якіх правіл заўсёды ў сваім паўсядзённым жыцці павінен прытрымлівацца мусульманін». Шарыят прадпісвае веруючым, што яны павінны рабіць і чаго не павінны.

Сістэма мусульманскага права адрозніваецца ад іншых прававых сістэм своеасаблівасцю, непаўторнасцю крыніц, структуры, тэрмінаў, канструкцый, паняццем нормы. Калі кантынентальныя юрысты пад нормай права разумеюць прадпісанне канкрэтнага гістарычнага заканадаўцы, то ісламскія правазнаўцы пад ёй разумеюць правіла, адрасаванае мусульманскай абшчыне Алахам. Яно заснавана не на лагічных вывадах, а на рэлігійных догмах, на веры. Менавіта таму яго нельга змяніць, адмяніць, яно бяспрэчна і абсалютна, а значыць павінна безумоўна выконвацца. Дагматычная прырода ісламскіх прававых норм прадугледжвае асобныя спосабы іх адаптацыі к дзеючым грамадскім адносінам. Таму невыпадкова «майстэрства» суддзі, правапрымяняльніка часта складаецца з таго, каб, не парушаючы прама асобных патрабаванняў нормы, дамагчыся з дапамогай розных юрыдычных уловак, фікцый, іншых прыёмаў супрацьлеглага выніку [16, с. 526].

Па сваім змесце нормы ісламскага права таксама значна адрозніваюцца ад еўрапейскіх. Яны, як правіла, не з'яўляюцца нормаўмі, якія даюць права на здзяйсненне асобных дзеянняў, не з'яўляюцца яны і забараняльнымі. У іх аснове ляжыць абавязак, доўг здзяйснення тых ці іншых ўчынкі, што таксама абумоўлена рэлігійнай прыродай [17, с. 103–129]. Іншымі словамі, шарыят заснаваны на ідэі абавязкаў, ускладзеных на чалавека, а не на правах, якія ён можа мець. Наступствам невыканання абавязкаў з'яўляецца грэх таго, хто іх парушае, таму мусульманскае права не ўдзяляе многа ўвагі санкцыям, устаноўленым самімі нормаўмі.

Структура мусульманскага права таксама мае значныя асаблівасці, якія выцякаюць з яго прыроды. Так, яно не падраздзяляецца на публічнае і прыватнае, як у рамана-германскай сістэме, ці на агульнае права і права справядлівасці, як у краінах англасаксонскай сям'і. Тут існуюць іншыя прынцыпы інтэграцыі, сувязі норм, іх структурнага аб'яднання. Напрыклад, можна вылучыць прававыя комплексы норм, прынцыпаў у суадносінах з асноўнымі мусульманскімі тлумачэннямі – суніцкімі і несуніцкімі. Як бачым, наяўнасць розных галін у ісламе абумоўлівае аналагічную дыферэнцыяцыю ў праве, аб'яднанне юры-

дычных норм вакол тых або іншых рэлігійных плыняў. Разам з тым захоўваецца і галіновы прынцып дыферэнцыяцыі прававых норм, але з пэўнымі асаблівасцямі. У прыватнасці існуе галіна «права асабістага статусу», якая рэгулюе сямейныя, спадчыныя і некаторыя іншыя адносіны; дзелітнае права ўстанаўлівае меры крымінальна-прававой адказнасці; муамалат¹ замацоўвае грамадзянска-прававыя адносіны; існуюць дзяржаўнае, адміністрацыйнае, міжнароднае права.

Усе ўчынкі ў мусульманскім праве дзеляцца на пяць асноўных катэгорый: абавязковыя, рэкамендуемыя, аб'явавыя, ганьбавальныя і забараняльныя. У аснове гэтагай класіфікацыі знаходзяцца адпаведныя рэлігійна-маральныя ацэнкі тых ці іншых актаў паводзін.

Нормы мусульманскага права можна класіфікаваць (з пункту гледжання іх агульнасці) на нормы-прынцыпы, сфармуляваныя ў выглядзе тэарэтычных абагульненняў, і казуальныя нормы, якія ўзніклі, як правіла, эмпірычным шляхам (напрыклад, нормы Суны).

Якія ж тэндэнцыі развіцця мусульманскага права? Можна сцвярджаць, што да пачатку XIX ст. сацыяльна-эканамічныя ўмовы існавання мусульманскага свету мяняліся вельмі павольна, таму шарыят, нягледзячы на архаічнасць яго дагматаў, цалкам адпавядаў ім. З заняпадам Асманскай імперыі на Блізкім Усходзе ўзмацняецца палітычны ўплыў заходнееўрапейскіх дзяржаў. Ісламскія лідэры сталі разумець, што, каб вытрымаць палітычную і эканамічную канкурэнцыю з заходнімі краінамі, патрэбна мадэрнізацыя сістэмы дзяржаўнага кіравання і права. З сярэдзіны XIX ст. пачаўся працэс заканадаўчых рэформ. У сферу адносін, якія традыцыйна рэгламентаваліся мусульманскім правам, сталі ўклітвацца нарматыўныя крыніцы еўрапейскага паходжання. Галоўным чынам гэты працэс закрануў сферы, у якіх канфлікт з традыцыйнымі ісламскімі нормамаі быў не вельмі вострым, у прыватнасці гандлёвае і марское права. У другой палове XIX ст. актывізуецца запазычанне еўрапейскага права, у тым ліку рамана-германскага, якое ў наш час у асобных арабскіх краінах, напрыклад у Турцыі, значна пацясніла мусульманскія прававыя нормы. У брытанскай Індыі ісламскае права на працягу значнага часу шмат запазычыла з агульнага права, што дало магчымасць весці гаворку пра англа-магаметанскае права [18, с. 365]. У іншых краінах (Алжыр, Егіпет, Сірыя) мусульманскае права захавалася ў асобных сферах сацыяльных адносін, у прыватнасці ў сферы асабістага статусу мусульман.

¹ Муамалат – правілы паводзін мусульман паміж сабой і немусульманамі. Таму нельга лічыць правільнымі погляды тых правазнаўцаў, якія сцвярджаюць, што мусульманскае права не дзейнічае, калі адзін з суб'ектаў з'яўляецца немусульманінам (гл.: Общая теория государства и права : учебник / под. ред. В.В. Лазарева. М., 1996. С. 271).

Аналіз канкрэтнага гісторыка-прававога матэрыялу, юрыдычнай практыкі даў магчымасць навукоўцам зрабіць выснову аб тым, што працэс пранікнення еўрапейскага права ў мусульманскія краіны перш за ўсё звязаны з міжнароднай інтэграцыяй і эканамічным супрацоўніцтвам дзяржаў хрысціянскага і ісламскага свету. Менавіта ў сувязі з гэтым мусульманскае права, ва ўсялякім выпадку па сваёй знешняй форме, шмат успрыняла ад еўрапейскіх кадыфікацый. Але сцвярджаць, што сфера дзеяння і ўздельная вага мусульманскага права не толькі паменьшылася, але і гэты працэс неабарачальны, мяркуецца, заўчасна [18, с. 366]. Справа ў тым, што ў тых краінах, у якіх дамінуюць ісламска-фундаменталісцкія пазіцыі (Іран, Пакістан, Лівія, Судан і інш.), межы мусульманскага права вельмі шырокія. Яны ўключаюць розныя інстытуты, падгаліны грамадзянскага, крымінальнага, дзяржаўнага і іншых галін права [19, 20]. Актывізацыя ісламу, якая характарызуе палітычнае жыццё многіх дзяржаў, суправаджаецца ў тым ліку і паграбаваннямі адмовы ад заходніх прававых мадэляў, поўнага аднаўлення ўсіх норм мусульманскага права. Іншымі словамі, назіраецца своеасаблівы рэнесанс ісламскай прававой культуры, вяртанне да традыцыйных ісламскіх каштоўнасцяў, што заканамерна цягне за сабой пашырэнне прадмета рэгулявання мусульманскага права.

Нават ва ўмовах Расійскай Федэрацыі ісламскі фундаменталізм у некаторых месцах, перш за ўсё ў рэспубліках паўночна-каўказскага рэгіона, знаходзіць неабходную сацыяльную базу. Узмацняецца імкненне ўнесці ў прававыя і дзяржаўныя інстытуты элементы шарыяту, будаваць грамадства з выкарыстаннем не свецкіх, а рэлігійных правіл і норм (Чачэнская рэспубліка Ічкерыя) [21, с. 40]. Вайна ў Чачні і нараджэнне Ічкерыі – заканамерны вынік няўмелай, непаважальнай палітыкі ўлады адносна народа, які з’яўляецца паслядоўнікам ісламу. Невыпадкова былы намеснік старшыні ўрада Расійскай Федэрацыі Р.Г. Абдулатыпаў, які выступаў на Усерасійскай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай праблемам іслама ў Расіі, ставіць пытанне аб тым, хто перашкаджае ўлічыць якія-небудзь моманты шарыяту, нормы шарыяту ў татарстанскім і дагестанскім заканадаўстве? [22, с. 97]. Стала відавочным, што ў апошні час некаторыя навукоўцы пераасэнсоўваюць тэзіс аб рэзкім памяншэнні вагі мусульманскага права ў рэгуляванні грамадскіх адносін у ісламскіх краінах. Так, напрыклад, беларускі правазнаўца А.У. Ягораў падкрэслівае думку аб тым, што працэс еўрапейскага ўплыву (вестэрнізацыі) не аказаў сутнаснага ўздзеяння на агульны прававы клімат у мусульманскіх дзяржавах. Кадыфікацыя, якая адбылася ў шэрагу краін, закрунула толькі асобныя прававыя інстытуты. У праватнасці ў Алжыры былі

кадыфікаваны рэжым апекі і інстытут адсутнасці без звестак. У Палестыне кадыфікацыі падвергліся сямейнае і спадчыннае права. У многіх выпадках створання кадыфікацыйных акты так і не атрымалі сілы закона. Прыкладам можа служыць Егіпет, у якім створанія кодэксы так і засталіся на паперы [9, с. 224].

Па сутнасці, у сучасны перыяд у развіцці мусульманскага права прасочваюцца дзве галоўныя тэндэнцыі – ісламізацыя існуючых еўрапейскіх прававых элементаў і развіццё мусульманскіх сістэм за кошт унутраных рэзерваў. «Меркаванне асобных аўтараў аб быццам бы поўнай „вестэрнізацыі“ мусульманскага права лёгка абвяргаецца тым фактам, што які б інстытут ці іншы прававы элемент ні быў запазычаны з Еўропы, ён усе роўна рана ці позна рэфармуецца нацыянальнай практыкай. Рэфармаваць жа мусульманскае права таксама цяжка, як і само ісламскае грамадства» (пераклад наш. – А. В.) [9, с. 224].

Як бачым, адны правазнаўцы сцвярджаюць пра вельмі вялікі ўплыў на мусульманскае права еўрапейскіх прававых сістэм, іншыя, наадварот, адмаўляюць незваротны працэс вестэрнізацыі. Мяркуем, што ісціну патрэбна шукаць недзе пасярэдзіне. Таму, абагульняючы вышэй сказанае, можна зрабіць наступную выснову: нягледзячы на значны ўплыў з боку еўрапейскіх прававых сістэм, мусульманскае права застаецца самастойнай прававой сям’ёй, якая аказвае сур’ёзнае ўздзеянне на мільённыя масы людзей ва ўсіх рэгіёнах свету. Праблема заключаецца ў тым, што такое регулятыўнае ўздзеянне можа атрымаць крайне фундаменталісцкі, антыгуманны характар.

1. Ислам і глабальныя праблемы цывілізацыі : матэрыялы V Міжнарод. навук.-практ. канф. (Мінск, 29–30 ліп. 1999 г.). У 2 ч. Ч. I. Мінск, 2000.
2. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / пер. с фр. В.А. Туманова. М., 1999.
3. Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право: вопросы теории и практики. М., 1986.
4. Чиркин В.Е. Мусульманская концепция права // Мусульманское право: структура и основные институты. М., 1984.
5. Саидов А.Х. Основы мусульманского права : курс лекций. Ташкент, 1995.
6. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение и юридическая география мира. М., 1993.
7. Марченко М.Н. Источники права : учеб. пособие. М., 2006.
8. Хайдарова М.С. Основные направления и школы мусульманского права // Мусульманское право. М., 1984.
9. Егоров А.В. Основы сравнительного правоведения : учеб. пособие. Новополоцк, 1999.
10. Сільчанка М.У. Агульная тэорыя права : вучэб.-метад. комплекс. Гродна, 2008.
11. Сільчанка М.У. Класіфікацыя і эвалюцыя крыніц права ў залежнасці ад тыпу і віду прававой сям’і // Право и демократия : сб. науч. тр. Минск, 2009. Вып. 20.
12. Вишневский А.Ф., Горбаток Н.А., Кучинский В.А. Общая теория государства и права : учебник / под ред. В.А. Кучинского. Минск, 2009.

13. Вішнеўскі А.Ф. Крыніцы мусульманскага права // Правовыя сістэмы: гісторыя і сучаснасць : матэрыялы міжвуз. навуц.-практ. канф. (Мінск, 5–6 янв. 2001 г.). Мінск, 2001.
14. Мухиддин А.-Х. Ислам – призыв истины и добра : пер. с араб. М., 1998.
15. Общая теория права : курс лекций / под общ. ред. проф. В.К. Бабаева. Н. Новгород, 1993.
16. Теория государства и права : учебник / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перелова. М., 1997.
17. Мехмет С. Настольная книга мусульманина: правила и законы мусульманской религии. Анкара, 1998.
18. Общая теория права : учеб. для юрид. вузов / под общ. ред. проф. А.С. Пиголкина. М., 1995.
19. Мдагри А.А. Правовая практика как пример нашего наследия в области правосудия // Хасанитские чтения в священный месяц Рамадан. Королевство Марокко, 1996. С. 39–63.
20. Джавб И.М. Размышления о следовании традициям и о внесении нового в исламский шариат // Хасанитские чтения в священный месяц Рамадан. Королевство Марокко, 1996. С. 213–239.
21. Лихачев В.Н. Ислам и Россия: традиции и перспективы // Ислам в России: традиции и перспективы : материалы Всерос. навуц.-практ. канф. (Москва, 4–5 сент. 1998 г.). М., 1998. С. 31–38.
22. Абдулатипов Р.Г. Стремиться к личному совершенству // Ислам в России: традиции и перспективы : материалы Всерос. навуц.-практ. канф. (Москва, 4–5 сент. 1998 г.). М., 1998. С. 11–18.

УДК 340.114.5

Ю.А. Мелеховец

О РОЛИ ПРАВОСОЗНАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ИСТОЧНИКОВ ПРАВА

В современных правовых исследованиях, посвященных проблеме форм (источников) права Республики Беларусь в качестве таковых, как правило, называются нормативный правовой акт, нормативный договор и правовой обычай.

Такое, ставшее классическим для юриспруденции в нашей стране, понимание содержания форм (источников) права соответствует действующей Конституции Республики Беларусь, в ст. 7 которой закреплен принцип верховенства права, согласно которому государство, все его органы и должностные лица действуют в пределах Конституции и принятых в соответствии с ней актов законодательства.

Вместе с тем право, как справедливо отмечает С.С. Алексеев, – «это такой инструмент регулирования общественных отношений, который действует через сознание и волю людей» [1, с. 62].